

Maciej BORSA

PRZEMIANY ŚRODOWISKA A ROZWÓJ OSADNICTWA W WOJEWÓDZTWIE KATOWICKIM

Streszczenie. W województwie katowickim konflikt między wzrastającym wydobyciem surowców a wzrostem ludności doprowadził do istotnych przekształceń układu osadniczego i jego znacznego zagęszczenia. Konsekwentnie, według nowych zasad przeprowadzona deglomeracja, wydaje się stwarzać możliwość rozwiązania problemów przestrzennych regionu. W referacie przedstawiono założenia i szkic takiej koncepcji.

Województwo katowickie w systemie osadniczym kraju pełni dwie zasadnicze role: po pierwsze jest głównym jego obszarem surowcowo-przemysłowym, po drugie stanowi środowisko życia 10% jego obywateli, obsługujących potencjał przemysłowy. Ta podwójna rola skłania do zastanowienia się nad strategią rozwoju przestrzennego regionu, niezależnie od prac prowadzonych przez odpowiednie służby planistyczne.

Nawet z pobieżnej analizy zasobów naturalnych Polski wynika, że funkcja zagłębia surowcowego przypisana jest województwu katowickiemu na trwałe. Nie można nie brać pod rozwagę możliwości eksploatacji, obok węgla, cynku i ołowiu, także innych cennych i rzadkich surowców, w jakie zasobny jest ten region, zwłaszcza żelaza, węgla brunatnego, siarki, a przede wszystkim unikalnych surowców skalnych. Obszary górnicze będą się więc rozszerzać, a eksploatacja, zarówno odkrywkowa, jak i podziemna, wykluć będzie systematycznie kolejne potencjalne lub istniejące obszary zurbanizowane.

Ze zwiastunami tego procesu spotykamy się już obecnie w postaci zjawisk obserwowanych głównie w Bytomiu. Przyczyna ich tkwi w tym, że pierwsze osady górnicze, osiedla, kopalnie i huty Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego powstawały spontanicznie w strefach wypiętrzenia fałdowo zalegających pokładów węgla. Dziś, po procesie zrastania, tworzą one sieć przeważnie dwustutysięcznych miast, których geneza sprawiła, że leżą w najmniej korzystnych ze względów geologicznych miejscach. Naruszona struktura podłoża daje o sobie coraz częściej znać. Szkody górnicze, katastrofy budowlane, niekiedy bezodpływowe, obniżanie terenu - to zjawiska występujące w sposób nieunikniony coraz częściej. W powiązaniu z nieuniknionym wzrostem skali, zakresu i obszaru eksploatacji daje to obraz zagłady powierzchni ziemi, jaki czeka znaczne obszary województwa katowickiego. Trudno jest określić dokładnie szybkość, z jaką postępuwać będą zjawiska osiadania, lecz można z pewnością przewidzieć sam fakt i rozmiar jego

konsekwencji. Pewne jest obniżenie centralnej części GOP-u o 30 m, lecz mówi się już o możliwości osiadań nawet do 50 m. Człowiek nie jest w stanie zatrzymać procesów geofizycznych, może jedynie olbrzymim nakładem sił je powstrzymać. Co się stanie, gdy duże rzeki mające swe źródła w strefie eksploatacji nie znajdą odpływu? Czy zalaniu miast mogą zapobiec wały i filary ochronne? Czy społeczeństwo będzie w stanie pokryć koszt utrzymania kolosalnego układu osadniczego w niecce bezodpływowej? Czy kraj będzie mógł sobie pozwolić na podwyższone koszty i utrudnioną lub uniemożliwioną eksploatację surowców ze względu na konieczność ochrony układu osadniczego? Chcąc rzetelnie wypełnić swą społeczną rolę, planista powinien na te wszystkie pytania odpowiedzieć: "nie".

Należy więc założyć ubywanie w województwie katowickim obszarów przydatnych dla osadnictwa. Proces ten będzie przebiegał stopniowo, trudno przewidzieć terminy kolejnych etapów, lecz z szacunkowych obliczeń wynika, że w krytycznym momencie potencjalnych terenów osiedleńczych będzie na terenie województwa 1170 km². Można założyć, że stan taki nastąpi np. ok. roku 2020. Potem, wskutek ustabilizowania się zjawisk geofizycznych oraz rekultywacji obszarów zapadliskowych, powierzchnia terenów przydatnych dla osadnictwa zacznie wzrastać.

Na omówiony proces kurczenia się terenów osiedleńczych nałoży się potęgujące go zjawisko gwałtownego wzrostu liczby ludności. Przeludnienie grożące światu nie ominie województwa katowickiego. Ludność wielkiej aglomeracji, na skutek migracji, będzie wzrastała szybciej od naturalnego przyrostu wynoszącego w Polsce ok. 1%. Jest to uciążliwe, ale też pożądane. Dla prawidłowego rozwoju wszystkich sektorów gospodarki województwa katowickiego potrzebny byłby bowiem przyrost 1,5%, a dla rozwoju tylko przemysłu - 1,1%. Gdy założyć przyrost w wysokości 1,2%, to w roku 2020 województwo zamieszkiwałoby 5.820 tys. mieszkańców. W powiązaniu z przewidywaną zagładą powierzchni osiągającą wówczas maksimum, rok ten wyznacza największe zagęszczenie ludności na terenach osiedleńczych - 5.000 osób na km², czyli więcej niż w najbardziej zagęszczonym dziś fragmencie GOP-u. Im powolniej przebiegać będzie eksploatacja i towarzyszące jej osiadanie i im później przystąpi się do przywracania osadnictwu terenów poeksploatacyjnych, tym większego należy oczekiwać zagęszczenia ludności w okresie krytycznym. Przeprowadzone próby projektowe układu osadniczego nasunęły wniosek, że dopiero od wielkości zaludnienia terenów mieszkaniowych brutto wynoszącej 50 osób/ha zarysowuje się możliwość przestrzennego rozwiązania czekających województwo katowickie problemów przeludnienia.

Poszukiwania koncepcji rozwoju przestrzennego regionu w świetle tego, co stwierdzono uprzednio, prowadzą wprost do wniosku, że konieczne jest przesuwanie obszarów osiedleńczych w kierunku stref nie zagrożonych eksploatacją, czyli deglomeracja. Symptomy tego procesu widoczne są już dziś: brak terenów budowlanych w obszarze węzłowym zmusza służby planistyczne do szukania miejsca dla większych inwestycji mieszkaniowych na obrzeżu,

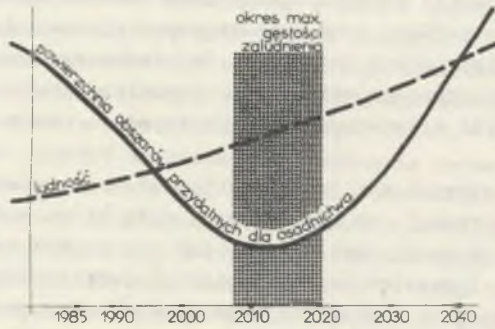
jednocześnie wykrusza się substancja mieszkaniowa wewnątrz układu. Sytuacja ekologiczna i przyczyny techniczno-ekonomiczne ograniczają możliwość restytucji tych zasobów. Tak więc zapoczątkowaną ekspansję aglomeracji przy ograniczonych możliwościach rozwoju obszarów centralnych można uznać za samoistny początek procesu deglomeracji, na razie chaotyczny, nie poparty kompleksową koncepcją rozwoju, obejmującą przemysł wydobywczy przetwórczy, usługi, wypoczynek, mieszkalnictwo i transport. Pilną potrzebą jest wypracowanie takiej właśnie elastycznej koncepcji, szukającej optymalnej drogi rozwoju regionu przy zmieniających się uwarunkowaniach, harmonizującej rozchwiany układ osadniczy. Po pierwszym etapie odpowiednich działań układ przestrzenny mógłby być pozbawiony ekonomicznej sprzeczności między doraźnymi potrzebami inwestycyjnymi, a zamierzeniami długofalowymi.

Podczas prób projektowych możliwości takich szukano w tworzeniu koncepcji metodą "statystyczną", określoną przez dużą ilość krótkich etapów, z których każdy byłby w danej chwili optymalny bez względu na kierunek dalszych przeobrażeń. Zaangażowano elektroniczną technikę obliczeniową i badając metodami potencjału i grawitacji podstawowe antropomorficzne uwarunkowania rozwoju, szukano najkorzystniejszych lokalizacji dla najbliższych w czasie inwestycji budownictwa mieszkaniowego. Gdyby udało się znaleźć taki statycznie optymalny I etap, a potem metodami symulacyjnymi II, III i następne, powstała koncepcję można by nazwać naturalną drogą rozwoju aglomeracji. Wykazane przez obliczenia niewielkie, prawie równomierne uprzywilejowanie obszaru centralnego, eliminowanego z kolei ze względu na uwarunkowania ekogeniczne i geologiczne, zdaje się świadczyć o tym, że poszukiwana "naturalna droga" rozwoju przestrzennego województwa nie istnieje. Należałoby zatem poszukać koncepcji "systemowej", zakładając najpierw pożądany kształt przestrzenny regionu w okresie najbardziej odległym z możliwych do przewidzenia, a następnie wyłonić z niej wskazania dla etapów najbliższych.

Uznawszy konflikt między eksploatacją surowców a rozwojem układu osadniczego za główną wytyczną w wyborze nowych terenów osiedleńczych i tworzeniu koncepcji rozwoju przestrzennego regionu, proponuje się szkic takiej koncepcji w czterech etapach: na lata 1990, 2000, 2020 i 2040. Bilans terenu i ludności oparto na poprzednio omówionych założeniach. W etapie początkowym koncepcja ta koncentruje zabiegi inwestycyjne w zachodniej części województwa, tworząc południkowe pasmo osadnicze od Tarnowskich Gór do Jastrzębia. Następnie łączy to pasmo z pozostałymi skupiskami ludności w okalający GOP układ pętlowy, przebiegający po terenach wolnych od zagłady. W ostatnim etapie ukazane są potencjalne możliwości rozgęszczenia terenów mieszkaniowych po przeprowadzeniu reurbanizacji obszarów poeksploatacyjnych.

Przedstawiona koncepcja rozwoju przestrzennego województwa katowickiego ma wydźwięk katastroficzny. Scenariusz biegu wydarzeń nie jest precy-

zyjny, uświadamia jednak skalę problemów planistycznych, jakie czekają na rozwiązanie. Mimo to, mając na uwadze to, co powiedziano, wydaje się, że nawet najbardziej skomplikowane zagadnienia gospodarki przestrzennej województwa są rozwiązywalne, pod warunkiem że odpowiednio wcześniej się je zauważy lub przewidzi.

Rys. 1

Rys. 2

środowisko naturalne

Rys. 3

deformacje powierzchni ziemi

Rys. 4

Rys. 5

Rys. 6

Rys. 7

Rys. 8

LITERATURA

- [1] Ochrona środowiska na terenie aglomeracji Katowic, referaty na konferencję - Polskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk o Ziemi, Warszawa - Sosnowiec, 1982.
- [2] Rozmieszczenie terenów zorganizowanego budownictwa mieszkaniowego w województwie katowickim w latach 1981-1985 i 1986-1990 - zestawienia tabelaryczne, Biuro Planowania Przestrzennego, Katowice 1982.
- [3] Stanisław Bukowy - mapy i przekroje geologiczne województwa katowickiego wykonane w Katedrze Geologii Uniwersytetu Śląskiego dla potrzeb (6), 1982.
- [4] Tadeusz Teodorowicz-Todorowski - Teoretyczne podstawy wyboru i kształtowania nowych stref mieszkaniowych w warunkach GOP - w "Modelowe formy zagospodarowania przestrzennego GOP" tom IV, Ossolineum 1982.
- [5] Stanisław Tomaszek, Maciej Borsa - Prognozy rozwoju osadnictwa w aglomeracji górnośląskiej w świetle przewidywanych przekształceń środowiska - opracowanie dla sekcji katowickiej Komitetu Badań Rejonów Przemysławianych, 1983.
- [6] Maciej Borsa - Województwo katowickie - koncepcja rozwoju osadnictwa z użyciem matematycznego modelu badania uwarunkowań społeczno-ekonomiczno-przestrzennych - praca dyplomowa pod kierunkiem doc. dr inż. arch. Stanisława Tomaszka - Gliwice 1983.

ИЗМЕНЕНИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ НА ФОНЕ РАЗВИТИЯ НАСЕЛЁННОСТИ
КАТОВИЦКОГО ВОЕВОДСТВА

Р е з у м е

В Катовицком воеводстве конфликт между возрастающей добычей сырья и увеличением населённости приведёт к существенным преобразованиям системы населённости и её значительного уплотнения. Последовательно проводимая деагломерация, по новым принципам, кажется позволит на решение пространственных проблем района. В статье даются предположения и намечена концепция.

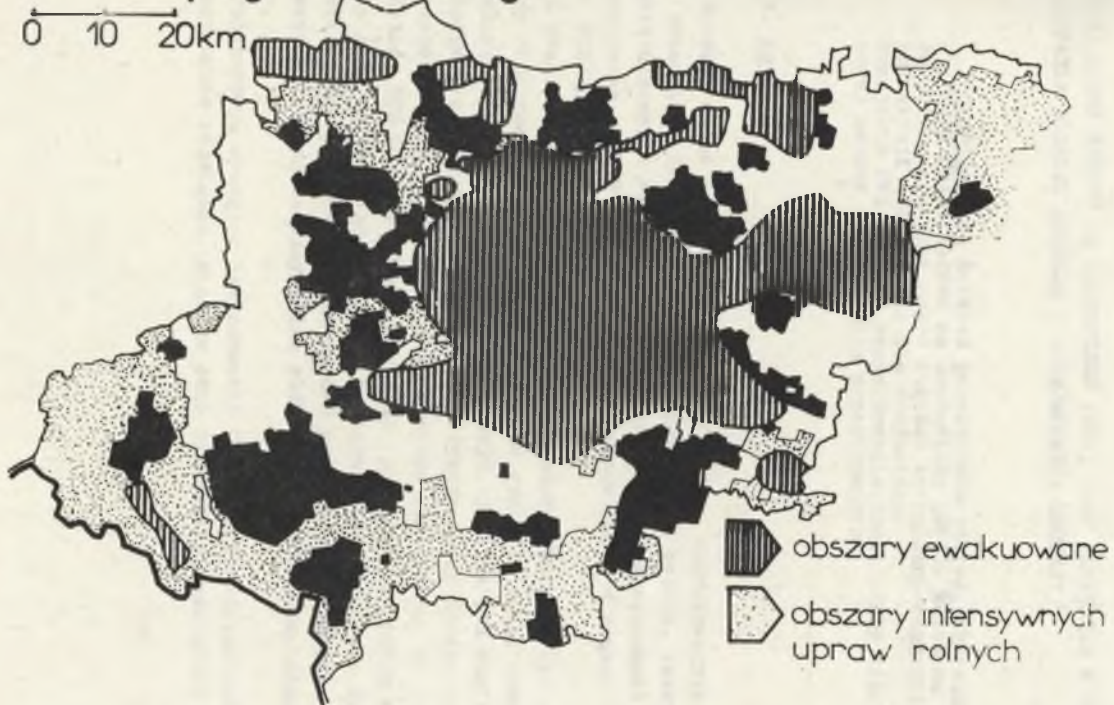
CHANGES OF ENVIRONMENTS AND SPETTLEMENT DEVELOPMENT IN KATOWICE REGION

S u m m a r y

In the Katowice district conflict between the increase of materials exploitation and increase of population leads to transformation of settlement system and its compaction. In consequence deagglomeration made using new rules enables the solution of spatial problems. In the paper assumptions and draught of the idea.

koncepcja rozwoju rok 2020

Rys. 9

koncepcja rozwoju rok 2040

Rys. 10